

1. Φραγκοκάστελο Σφακίων. Η έκκλησια του Αγίου Νικήτα και τό έρειμα τής το-
παλαιοχριστιανικής Βασιλίκης. Στό βόθος δέ Πατομανός.

2. Φραγκοκάστελο, Βασιλική Α' (του Αγίου Νικήτα). Τό ψηφιδωτό δάπεδο του με-
σαιου κλίτους κατά τις έργασίες (1980).

ΤΟ ΦΡΑΓΚΟΚΑΣΤΕΛΟ ΣΦΑΚΙΩΝ

Ο μεγάλος κάμπος στά άνατολικά δρια της έπαρχιας των Σφακίων, μέ τήν άπέραντη όμορφιά του τοπίου, τά μνημεία, τήν ιστορία και τούς θρύλους του, άποτελεί ένα μοναδικό τόπο γιά τή χώρα μας. Τά τελευταία χρόνια ή όπως συνήθως άπρογραμμάτιστη άνάπτυξή του, δημιουργεῖ ούσιαστικό κίνδυνο όριστικής καταστροφής του. Μιά κάποια παρουσιάσθη τού τόπου και τών προβλημάτων του, πιστεύω ότι άποτελεί θετική προσφορά στήν κατανόηση και σωστή άντιμετώ- πιση τού θέματος.

Μιχάλης Γ. Άνδριανάκης

Επιμελητής Αρχαιοτήτων

Φραγκοκάστελο, Βασιλική Α'. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού δαπέδου μεσαιού ήτους, μιανδροειδές κόσμημα και ανθέμιο.

4. Φραγκοκάστελο, Βασιλική Α'. Βόρειο κλίτος, τράγος άνάμεσα σε βλαστούς.

Ο τόπος καὶ ἡ ἱστορία του

Δυστυχώς οι πληροφορίες μας γιά την περιοχή τού Φραγκοκάστελου στα όρχασια χρόνια είναι λιγότερες από τις λίγες, πού ύπάρχουν γιά τή νοτιοδυτική Κρήτη. Είναι διγνωστή άκομη καὶ ὅνομασι τού ἀρχαιού οἰκουμού (έχουν προταθεῖ τά ονόματα 'Απολλώνια ή Νικήτα), ἐνώ πέρα ἀπό ἐπιφανειακές ἔνδειξεις καὶ μικρή ἀνασκαφή στην παλαιοχριστιανική βασιλική τού Ἀγίου Νικήτα, δέν έχουν γίνει συστηματικές ἀρχαιολογικές έρευνες. Ὁπωδήποτε ὅμως ἡ εὑρφορή αὐτή πεδίαδα δέθα πρέπει νά είχε μείνει ἀπαρατήρητη, ἀλλαν θέσεων τῆς ἐντελῶς ὀρεινῆς καὶ ἀγονής αὐτής περιοχῆς.

Στήν εὑρύτερη περιοχή έχουν ἐπιστραμμανθεῖ ἀπό τόν M.S.F. Hood λείψανα Μεσομινωικῆς II/III καὶ 'Υστερομινωικῆς I κεραμεικῆς κοντά στό χωριό Πατοιανός καὶ ἀνάμεσα στό ἐκκληρότητα τῆς Ἀγίας Πελαγίας καὶ τό Φραγκοκάστελο. Ἀπό τόν ίδιο έχουν ἐπιστραμμανθεῖ ἐπίσης λείψανα ρωμαϊκῶν κτισμάτων καὶ κεραμεικῆς κοντά στήν παλαιοχριστιανική βασιλική τού «Ἀστράτηγου». Πρίν ἀρχίσουν οι ἐκτεταμένες μηχανικές καλλιέργειες ἀπό τό Ἰνστιτούτο 'Υποτροπικῶν καὶ Ἐλαίας, είχαν ἐπιστραμμανθεῖ ἀπό τόν γράφοντα στήν περιοχή ἀνάμεσα στό φρούριο καὶ τή Μονή τού Ἀγίου Χαραλάμπου ἐπιφανειακά δόστρακα ἀπό

τήν ἐλληνιστική περίοδο. Στά παλαιοχριστιανικά χρόνια φαίνεται νά υπάρχει μεγάλος οἰκισμός, ἀπό τόν όπου σώζονται οι βασιλικές τού 'Ἀγίου Νικήτα καὶ τού 'Ἀστράτηγου· γύρω ἀπό τήν τελευταία σώζονται σέ μεγάλη ἔκταση καὶ ὄρκετο ὅμως ἐρείπια. Οι βασιλικές φαίνεται ὅτι ἐρειπώθηκαν καὶ ἔμειναν ἐγκαταλειμμένες γιά ἄρκετούς αἰώνες. Μιά τρίτη βασιλική θά πρέπει νά ἀναζητηθεῖ στήν περιοχή, ἀλλαν κρίνουμε ἀπό τήν ποιότητα μάς τρίτης ὅμιδας γλυπτών, σκορπιομένων σέ διάφορα σημεία. Ο Hood δέχεται τήν ἐρήμωσα καὶ ἐπανακατοίκηση τής πεδιάδας στά χρόνια μετά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης ἀπό τούς 'Αραβες (961 μ.Χ.), καμάτι ὅμως ἔνδειξη δέ συντηγορεὶ σ' αὐτό. Ἀντίθετε είναι σωστή ἡ ἀποψί του G. Gerola διό τό Φραγκοκάστελο κτίστηκε στά μέσα μάς ἐρημητικής πεδιάδας, τά ἐρείπια τῶν οἰκισμῶν τῆς ὥποιας χρηματοποιήθηκαν σάν πρώτη ὑπὲ. Μοναδικὴ ἐνδειξη κάποιας δραστηριότητας, ἀποτελεὶ ἡ οἰκοδόμηση τῶν μικρῶν τοιχογραφημένων ἐκκλησιῶν τού Μιχαήλ Ἀρχαγγέλου καὶ τού 'Ἀγίου Νικήτα στό ιερό δῆμου τῶν ἐρειπωμένων βασιλικῶν ἀντίστοιχα. Ἡ ἀποψή, γιά τήν ταύτιτης μικρῆς Μονῆς τού 'Ἀγίου Νικήτα, πού ἀναφέρεται σέ ἔγγραφο τῆς μονῆς Πάτμου τού ἑτού 1196 μέ τό μικρό ναό δέν εὐσταθεῖ, μια καὶ ἐνδειξεῖς γιά ὑπαρξή προγενέστερου κτίσματος στή θέση τού 'Ἀγίου Νικήτα, ἐκτός

ἀπό τήν παλαιοχριστιανική βασιλική, δέν υπάρχουν. Ἡ ἀρχιτεκτονική καὶ τά λειψανά τῶν τοιχογραφιῶν τῆς ἐκκλησίας τού 'Ἀγίου Νικήτα βοηθοῦν στή χρονολόγησή του στίς ἀρχές τού 14ου αἰώνα. 'Ηδη ἀπό τό 1340 η περιοχή ὄνομαζεται ἀπό τούς 'Ἐνετούς San Nicheta, πράγμα τό όποιο σημαίνει διτί ἡ ἐκκλησία είχε κτιστεῖ. Ἀπό τό 1340 (6) οι 'Ἐνετοί φεουδάρχες τῶν Χανιών ζητοῦν ἀπό τήν κυβέρνηση νά τούς ἔγκρινει τήν οικοδόμηση ἐνός φρουρίου *in loco vocato Santo Nicheta*, γιά τήν προσασία ἀπό τούς ἀνυπότακτους ντόπιους καὶ τούς πειρατές. Μετά ἀπό δύο ἀρνήσεις τής 'Ἐνετική κυβέρνηση συμφωνεῖ τό 1371 καὶ κατά τό 1374, φαίνεται διτί ἔχει ὀλοκληρωθεῖ ἡ οἰκοδόμηση. Στήν ἀνέγερτο ἀσφαλών ἡρησμοποιήθητε τό ἐτιού ύλικο τού ἐρειπωμένου οἰκισμού, ἐνώ γιά λόγους ἀσφάλειας τού φρουρίου ἔχαιτας τού ἐπιπέδου τής περιοχής, θα πρέπει νά ιστερωθήσηκαν σέ μεγάλη ἀκτίνα τή ἐρείπια. Αὐτός είναι ὁ λόγος γιά τόν όποιο οι ἐπιφανειακές ἔνδειξεις γύρω ἀπό τό Φραγκοκάστελο είναι ἔξαιρετικά πειριοδιμένες. Σημαντικό ρόλο στήν οικοδόμηση τού φρουρίου ἔταξαν οι οικογένειες τῶν Querini καὶ τῶν Dolfin, τῶν όποιων τά οἰκισμάτα μαζί μέ δύο, χαμένα σήμερα, καὶ τό Λιοντάρι τού Ἀγίου Μάρκου είναι τοποθετημένα πάνω ἀπό τή νότια είσοδο. Οι κάτοικοι τής περιοχής δέν είδαν μέ καλό μάτι τό ἔργο καὶ ἐμπόδι-

5. Φραγκοκάστελο, Βασιλική Β' (Άγιος «Αστράπηγος»). Τά έρειπα όπως φαίνονται από το Νότο.

6. Φραγκοκάστελο, Βασιλική Β' Τό έσωτερικό όπό δυτικά.

ζαν, δσο μπορούσαν, τήν πρόσδοτο. Παρά τό δτι οι Ένετοι άρχικά τό όνόμασαν «φρούριο τού άγιου Νικήτα», έπικράτησε ή περιφρονητική όνομασια του από τούς τυπώσις «Φραγκοκάστελο», τήν όποια άποδεχτήκαν και οι ίδιοι. Έτσι καί στά επίσημα έγγραφα καί τούς χάρτες άναφέρεται σάν Castel Franco. Τό φρούριο, παραμελημένο γιά πολλά χρόνια, έπισκευάζεται από τόν Προθλεππή Nicolo Dona (1593-1597) έξαιτιας τού κοντνιού τουρκικού κινδύνου. Σέ λίγα χρόνια δμώς έχει καί πάλι άνάγκη από έπισκευές, γιά τίς όποιες φροντίζει ό Andrea Corner. Σή διάρκεια τού Τουρκικού πολέμου έπαιξε κάποιο ρόλο χάρη στή γενναιότητα τής φρουρᾶς καί τής οικογένειας τών Παπαδόπολων, πού τήν ένισχυε. Τό Φραγκοκάστελο στά χρόνια τής Ένε-

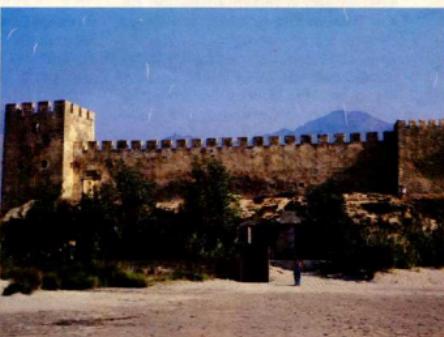
τοκρατίας, άποτέλεσε χωριστή περιφέρεια μαζί με τά χωριά Πατσιανός καί Καψοδάσος.

Στό Φραγκοκάστελο στρατοπεδεύει τό έκστρατευτικό σώμα, πού κατέπνιξε τήν έπανάσταση τού Δασκάλογιάννη στά 1770 καί έκει έγινε ή παράδοσή του. Στά χρόνια τής έπανάστασης τού 1821 τό Φραγκοκάστελο, έρειπωμένο σχεδόν, χρησιμοποιήθηκε από τό Χατζη-Μιχάλη Νταλιάνη. Ο Βορειοηπειρώτης αύτός πλειμοτής μέ τό Ιππικό τού, ήλθε νά ένισχυσει τούς Σφακιανούς στά 1828. Παρά τίς αωστές ύποδειξεις τών έμπειροπόλεμων ντόπιων νά άποφύγει τήν τακτική μάχη στόν άκαλυπτο κάμπο μέ τό όχρηστο φρούριο, ό Χατζη-Μιχάλης έπιμενει καί κλείνεται μέσα, έπισκευάζοντάς τό πρόκειρα. Οι πολύ μεγαλύτερες δυνάμεις

τού γνωστού Μουσταφά Ναϊλή Πασά, ποιλορκούν τό Φρούριο, χωρίς οι Σφακιανοί νά μπορούν νά βοηθήσουν. Σέ άνισες μάχες από τίς 18 μέχρι τίς 24 τού Μάη οι ποιλορκήμενοι πολεμιστές θά ύποκυψουν τελικά καί ό αρχηγός τους θά σκοτωθεί σε παράτολμη έξοδο. Τη φροντίδα τής ταφής τών πτωμάτων άναλαβαίνει ή μοναχή Μαγδαληνή από τό γειτονικό μοναστήρι τού Άγιος Χαραλάμπου. πού είχε κτιστεί πρίν από λίγα χρόνια. «Ένα φυσικό φαινόμενο, πού παρουσιάζεται καθε χρόνο (πρίν ή περιοχή άλλοιωθεί) στά τέλη τού Μάη καί θύμιζε σκιές άγωνιστων σε μάχη, συνδέεται μέ τίς ψυχές τών σκοτωμένων άγωνιστων από τούς ντόπιους. Οι «Δροσουλίτες», δημως δύναμάστηκαν από τήν πρωινή έμφανιση τού φαινομένου, κάθε χρόνο θύμιζαν στούς

9. Τό Φραγκοκάστελο, όπως φαίνεται από τήν έκκλησια τού 'Άγιου Νικήτα.

10. Τό φρούριο όπως φαίνεται από τή θάλασσα.

γνοκάστελο, Βασιλική Β'. Τό ιερό Βήμα μέ το μεταγενέστερο ναό του Μίχα-
χαγγελου.

8. Φραγκοκάστελο, Βασιλική Β'. Ο βόρειος τοίχος της Βασιλικής.

ντόπιους τή μάταιη θυσία τους. Τό φρούριο άνατινάχθηκε άπο τὸν Μουσταφά πασά, γιά νά μη μπορεῖ χρησιμοποιηθεί ξανά από τοὺς ἑπαναστάτας. 'Αργότερα, κατά τή διάρκεια τῆς μεγάλης Κρητικῆς Ἐπανάστασης 1866-69 ἀνακατασκευάστηκε ἀπό τὸν ίδιο, πάνω στὰ ἀρχικά θεμέλια.

Στά χρόνια πού ακολούθησαν, τό φρούριο και ὁ κάμπος τοῦ Φραγκοκάστελου, ἐρήμια ἀπό κάθε δραστηριότητα, θύμιζαν μόνο τὸ τυλιγμένο ἀπό τό θύρο παρελθόν μέσα σ' ἔνα ἐπιθλητικό, μοναδικής ὄμορφιάς τοπίο. Μόνο κάθε χρόνο στὶς 15 τοῦ Σεπτέμβρη, τὴν ἡμέρα τῆς μνήμης τοῦ ἀγίου Νικήτα, συγκεντρώνονταν ἀπό διόλκητη τὴν περιφέρεια οἱ Σφακιανοί καὶ γέρωταζαν μὲ τὸ δικό τους τρόπο. Μέσα σ' ἔνα ὅμηρικό κλίμα καὶ μαζὶ μὲ τίς θρησκευτικές ἐκδηλώ-

σεις, τά καλύτερα παληκάρια, διαγωνίζονταν στὴν ακοποβολή, τό τρέξιμο, τό βόλι, τὸ χορό. Ἡ παράδοση γύρω ἀπό τὶς γιορτές αὐτές είναι πλούσια σὲ γεγονότα καὶ θρύλους καὶ ἡ λαϊκή μουσική κρήτης στὴν μνήμη της τά κατορθώματά τους:

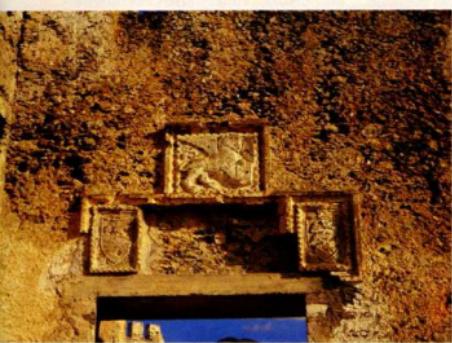
Θέλεις νά δεις καὶ νά χαρεις ὅμορφα παληκάρια,
και δυνατά καὶ τρομερά, ώς είναι τά λιοντάρια;
Ἄμει στό Φραγκοκάστελο νῶναι τ'
Ἀγίου Νικήτα,
νά πιστευτεῖς δός ἄκουσες κι ἀπό πολλούς ἔργοικας...

(Παραλλαγὴ Γρ. Παπαδοπεράκη)

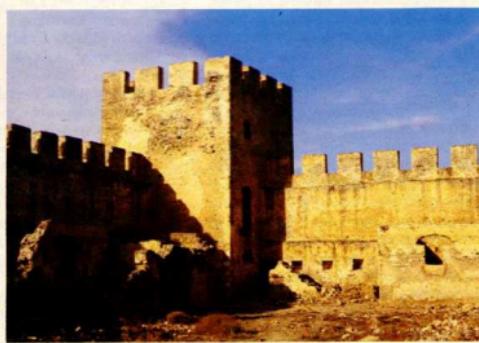
Τά μνημεία

'Η παλαιοχριστιανική βασιλική τοῦ Αγίου Νικήτα:

‘Ανήκει στὸν ἀρχιτεκτονικό τύπο τῆς τρίκλιτης ξυλόστεγης μὲ παστοφόρια μικρῶν διαστάσεων, τά όποια ἀφήνουν τὴν ἀψίδαν τοῦ ιεροῦ νά προεξέχει. Τό μεσαίο κλίτος ἔχει πλάτος 4,71 μ. καὶ τό δύοριο 2,30 μ. Τό νότιο ἔχει καταστραφεὶ σε μεγάλη ἑκταση ἐξαιτίας τῆς χαμηλῆς ἐπίχωσης καὶ τῆς πιθανῆς χρησιμοποίησης τοῦ υλικοῦ στὴν κατασκευὴ τοῦ φρουρίου. Τό μεσαίο κλίτος ὄριζεται ἀπό χαμηλούς κτιστούς στυλοβάτες μὲ μεγάλες λαξευτές ἀμμόπτερες, στά σημεῖα διποίες διατηρεῖται σὲ καλή κατάσταση τό κονιάμο τῆς στερέωσης τῶν βάσεων. ‘Ετοι μποροῦμε νά προσδιορίσουμε μὲ ἀκρίβεια τή θέση καὶ τή μορφή τῶν κιονοστοιχιῶν. Τό ιερό θήμα χωρίζεται ἀπό τὸν κυριών ναό μέ χαμηλό διάφραγμα, τοῦ όποιου ἡ

νετικά οικόσημα πάνω ἀπό τή θέση τῆς ὀρχικῆς πύλης τοῦ φρουρίου.

12. Τό ἐσωτερικό τοῦ φρουρίου. Ο νοτιοδυτικός πύργος.

θέση και οι διαστάσεις προσδιορίζονται από διακοπή του δαπέδου σε πλάτος 0,15 μ. Ο μεταγενέστερος ναός του Αγίου Νικήτα καταλαμβάνει τόχωρο του κυρίων ιερού θηματος και έχει καταβληθεί προσπάθεια κατά τη διάνοιξη του θεμελίου του για τη μικρότερη δυνατή φθορά του ψηφιδωτού δαπέδου, τό δοποί φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε και για τό μεταγενέστερο ναό. Στό κέντρο του σώνονται οι τρεις άπο τις τέσσερις βάσεις του κιβωτίου της Αγίας Τράπεζας. Οι βάσεις φαίνεται ότι έχουν χρησιμοποιηθεί σε δεύτερη χρήση γιατί είναι άνομοις μεταβάν τους και έχουν κατά τό μεγαλύτερο μέρος τους σκεπαστεί από τήμ προετοιμασία του ψηφιδωτού δαπέδου: έξεχουν μόνο κατά τήν επιφάνεια έδρασης των κιόνων. Τό ανατολικό τμήμα του βόρειου κλίτους χωρίζεται από τό μπόλιο μέτοιχο και διαμορφώνεται μέτοιχο μέτρον κιβωτίου σε παστοφόριο διάστασεων 2,25x1,30 μ. Ή είσοδος γινόταν μόνο από τήν πλευρά του ιερού. Ο έβδομηρικός τοίχος του βόρειου κλίτους, κτισμένος από ακάτεργαστες πέτρες με παρεμφανή άφθονου κονιάματα σε διακοσμητικά μιτρόπισμα, ανέζεται σε μερικά σημεία σε ύψος μέχρι δύο μέτρα. Τό δυτικό τμήμα του ναού δέν έχει άνασκαφεί ακόμα και καλύπτεται από έπικλωση, ύψους περίπου 0,70 μ. Σημειώνεται δύτινη περιοχή τής βασιλικής ή έπικλωση, παρά τό έπιπεδο τής πεδιάδας, είναι άρκετη, και άσφαλτο παρουσιάζει άρκετό ένδιαφέρον για τή γνώση τής παλαιοχριστιανικής περιόδου τού τόπου ή διεξαγωγή συστηματικής άνασκαφής έρευνας γύρω από τό ναό για τόν έντοπισμό τού οικισμού.

Από τά γυλιπτά άρχιτεκτονικά μέλη σώνονται: Τρεις άπλοπισμένες ίωνικές βάσεις κιόνων, έπειργραμμένες με δύοντωτό έργαλειο. Δύο άπλα έπιθημάτια σε δεύτερη χρήση σεν άψιδα στήν καμάρα του ναού του Αγίου Νικήτα. Στηρίζονται πάνω σε δύο άκεραιοις άρρωδωτοις κίονες έντονης σμένους στούς τοίχους του ναού και έχουν στίς στενές πλευρές σταυρό με πλατυμένες στά άκρα τίς κεραίες. Έκτος από ένα δόλκηρο άκομη και μερικά τμήματα από κίονες, δρέθηκε και ένα κομμάτι από πλαίσιο μαρμάρινου θωρακίου, πολύ καλής έπειργρασίας. Από τή βασιλική του Αγίου Νικήτα πιθανότα προέρχονται και τά τέσσερα έκψυλιμαία ίωνικά κιονόκρανα, με σταυρό στίς μακρές πλευρές, πού έχουν έντονης στήν πρόσοψη τού ναού τής κοντινής μονής του Αγίου Χαράλαμπου, διπού

13. Φραγκοκάστελο, Μονή Αγίου Χαράλαμπου. Άποψη τού 1978 από τό Αγίο Νικήτα. Σήμερα η Μονή έχει «ξεσφανιστεί» πιον από τά όγκωδη ψευμοκήπια τού Ινστιτούτου Υποτροπικών και Ελασίας Χανίων.

ύπαρχουν και άλλα κομμάτια από μαρμάρινα άρχιτεκτονικά μέλη.

Τό ψηφιδωτό δάπεδο τού κεντρικού κλίτους είναι χωρισμένο κατά μήκος σε τρεις ζώνες, από τίς οποίες ή μεσαίες είναι πλατύτερες. Κάθε ζώνη χωρίζεται σε διάχωρα, στά οποία κυριαρχούν μαιανδρειδές κόδωματα, εναλλάσσομενες τανίες από ρόμβους κλπ. Τό μεσαίο διάχωρο καταλαμβάνει τανίες αύτούσυμπλεκόμενες σε κύκλους και τετράγωνα με κύλους, ένα τά κενά συμπληρώνονται με έπαλληλους μισούς ρόμβους με πλευρές από τανίες ρόμβων. Τά διάχωρα στά βόρειο κλίτος συμπληρώνονται με άπλούστερα σχέδια και κυρίως τρίγωνα έγγεγραμμένα σε όρθογνωμα, τετράγωνα κλπ. Ένα διάχωρο έπιπτος καταλαμβάνουν έλισσομενοι βλαστοί άναμεσα στούς οποίους εινούνται ένας μαύρος τράγος, πού βόσκει.

Η έπικράτηση τών γεωμετρικών σχεδίων στά ψηφιδωτό τής βασιλικής τού Αγίου Νικήτα, ή απλότητα του σχεδίου και ή έντονη σχηματοποίηση, άκομη και τής παράστασης τής αίγας, ή άπλοποίηση στίς μορφές τών μαρμάρινων, γυλιπτών άρχιτεκτονικών μελών (βάσεις κιόνων, έπιθημα, κιονόκρανα) καθώς και η άρρη έπειργρασία τών βάσεων με δύοντωτό έργαλειο, κατατάσσουν τό μνημείο στά δύψιμα έπαρχιακά δείγματα τού θ' μεσού τού σου άιώνα, έποχη άκμης, διπού φαίνεται από τό πλήθος τών μνημείων και τήν πυκνότητα τής κα-

τοίκησης, τών νοτιοδυτικών παραλίων τής Κρήτης.

Η βασιλική τού Αγίου Αστράτηου: Ή δεύτερη παλαιοχριστιανική βασιλική τής περιοχής τού Φραγκοκάστελου θρίασται περίπου 1300 μ. βορειοδυτικά από τό φρούριο. Είναι κτισμένη στό μέσο μιας συστάδας από συγχρόνα τής έρεπτα, ή οποία καταλαμβάνει μιά σημαντική έκταση. Οι τοίχοι της βασιλικής σώνονται σε άρκετά μεγάλα υμάσ και έκταση. Τό έσωτερικό της έχει έπικλωση περίπου 1,50 μ. και καλλιεργείται ακόμη και σήμερα. Έχει μήκος περίπου 24,60 μ. πλάτος 12,40 μ., χορδή τής πεταλόσχημης άψιδας 3,60 και άκτια 2,40 μ. Μέ μικρές τοέμεν έχουν έντοπιστεί από τόν γράφοντα στά 1973 οι θέσεις τών στυλοβατών που χρίζουν τά κλίτη και τά άνοιγματα άναμεσα στόν κυρίων ναό και τό νάρθηκα. Τό βόρειο κλίτος έχει πλάτος 2,70 μ. περίπου και τό κεντρικό 5,70 μ. Στό διαχωριστικό τοίχο άναμεσα στά πλάγια κλίτη και τό νάρθηκα ύπαρχουν άνοιγματα έπικοινωνίας πλάτους περίπου 1,10 μ. ένώ τό μεσαίο φαίνεται νά έπικοινωνούσε με δίλοθο τούντο με άνοιγματα πλάτους 1,90 μ. περίπου.

Από τά γυλιπτά μαρμάρινα μέλη τής βασιλικής δρέθηκαν στό χώρο κιόνων και βάσεις, καθώς και ίωνικό κιονόκρανο θυμού με έκεινα, πού είναι έντοιχισμένα στό ναό του Αγίου Χαράλαμπου. Σέ έπαφη με τίς παρειές τής

14. Φραγκοκάστελο, Μονή Αγίου Χαραλάμπου. Τό καθολικό της Μονής.

άψιδας τού ιερού τής θαυματικής, είναι κτισμένο τό μονόχωρο, τοιχογραφημένο έκκλησάκι του Μιχαήλ Άρχαγγελου (Άγιος Αστράπτηγος), σε έρειπια σήμερα. Διασώζονται έλαχιστα ίχνη τοιχογράφησης, ένων για τη στήριξη τού σφενδόνιου της καμάρας έχει χρονισμοποιηθεί άνεστραμμένη ίωνική βάση, στηριγμένη έπάνω σε κίνα από λευκό μάρμαρο με στακτωπές ραβδώσεις. Κατά της μαρτυρίες τών τυπών, έχουν άποκαλυφθεί πολλές φορές τημάτα ψηφιδωτού και ψηφίδες από τό δάπεδο της βασιλικής. Ή έρευνα του μυημένου και τών δρεπών, πού τό περιβάλλονν, παρουσιάζει, έπισης άρκετο ένδιαφέρον, λόγω και της καλής κατάστασης διατήρησης τού χώρου.

Στην εύρυτερη περιοχή τού Φραγκοκάστελου είποτες έχουν έντονα ποτέ σκόρπιες ένδειξεις (βλέπε σχετικό άρθρο τού γράφοντος στο «Λευκώμα» που Δήμου Χανίων τό 1982) και λειψάνων όρχαίων, τά οποία πιθανότατα δόγχιγυνον στήν άναζητηση μιας άκμης βασιλικής.

Η έκκλησια τού Αγίου Νικήτα:

Στό χώρο τού ιερού θήματος της βασιλικής είναι κτισμένο τό μονόχωρο καμαροσκέπαστο, τοιχογραφημένο έκκλησάκι τού Αγίου Νικήτα. Η άρχιτεκτονική του είναι έντελων άπλη με μοναδικό διακοσμητικά στοιχεία ένα άνακονφιστικό τόξο πάνω από την είσοδο, ήδη δίλιθο από παράθυρο με διαχωριστικό μαρμάρινο αμφικινονα της βασιλικής σε δεύτερη χρήση

και μια ζώνη από ορίζοντια τούθια τοποθετημένα στό σημείο διαχωρισμού τού κυλινδρού από τό τεταρτοσφαίριο της κόγχης. Επίσης έσωτερικά έχουν έντονοχιστεί στους πλάγιους τοίχους δύο άλογκλοροι κίονες, πού στηρίζουν δύο παλαιοχριστιανικά έπιθηματα, σε δεύτερη χρήση σαν ύφαψιδα τού σφενδόνιου της καμάρας. Από τόν κρυμμένο κατά τό μεγαλύτερο μέρος του κάτω από έπιχρισμα διάκοσμο, διακρίνονται άμερδα ίχνη τών παραστάσεων της Ανάληψης στήν καμάρα τού ιερού, τής Κοιμήσης στό δεύτερο τοίχο και ιεραρχών στήν κόγχη. Από τή μορφή τού (άρκετά έπισκευασμένο σε μεταγενέστερα χρόνια) ναού και τήν τεχνοτροπία τών ύπολειμμάτων τού τοιχογραφικού διάκοσμου, μπορούμε κατά προσέγγιση νά τόν χρονολογήσουμε στήν άρχες τού 14ου αιώνα. Τό γεγονός έπιθεβαιώνεται και από τή χρήση τού ονόματος του ναού και γιά τή γύρω περιοχή ήδη στήν αναφορά τών Ενετών πρός τήν κυβέρνηση στά 1340 («in loco vocato Santo Niceta» δηλ., σε τόπο όνομαζόμενο Αγίο Νικήτα).

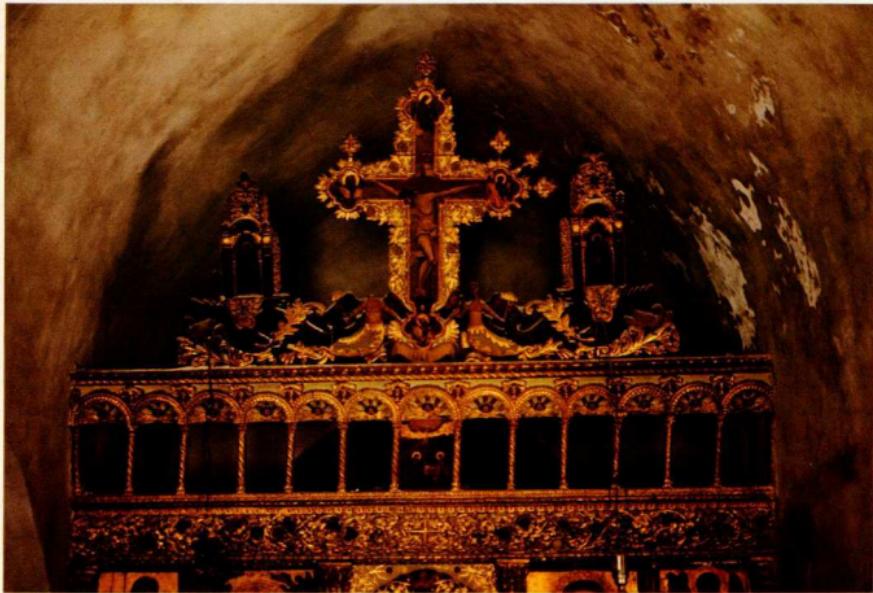
Φραγκοκάστελο

Στή σημερινή του μορφή τό Φραγκοκάστελο, άν και δε διαφέρει σε σύγκριση με άπεικονίσεις του τών χρόνων τής Έντεκταρίας, είναι κατά τό μεγαλύτερο μέρος του άνακατακευασμένο στά 1866. Αν και ό

Gerola θεωρεί τήν έκτεταμένη αυτή έπειμβαση σάν απλή τοπική παράδοση και δέχεται ότι τό μεγαλύτερο μέρος τού φρουρίου άναγεται στήν Έντεκταρία, έντούτοις ο καθαρισμός, πού έγινε, από τήν Αρχαιολογική Υπηρεσία στά 1973 έδειξε τό άντιθετο. Τό φρούριο έχει ορθογώνια κάτωψη με πύργους στής τέσσερις γωνιές, από τούς οποίους ή ΝΑ είναι μεγαλύτερος και διαφέρει από τούς άλλους.

Αυτός είναι και ο μόνος, πού σώθηκε άκεραιος. Είναι τριώροφος και τό έσωτερικό του διαμορφώνεται με σταδιακή κατά ορόφο μείωση τού πάχους τών τοίχων και αντιστοίχη αύξηση τής έπιφανειας τών χώρων. Ή μείωση αυτή έπιτυχανεται από τήν υπαρξη τυφλών αψιδωμάτων όρκετού βάθους. Τά πατώματα ήταν έχιλαν και τό τελευταίο διαμορφώνεται σε δώμα πλαισιωμένο από δόντωντες πολεμίστρες. Ή εισόδος στόν πύργο γίνεται από τό έσωτερικό τής δυτικής πλευράς στό ισόγειο και με τή θοιθεία κτιστής τοεωτής σκάλας από τή βόρεια πλευρά στόν πρώτο ορόφο.

Κατά τόν καθαρισμό διαπιστώθηκε στρώμα καταστροφής από πυρκαϊά. Στό τιμῆμα τής ανατολικής πλευράς τού μεγάλου πύργου, πού έξεχει, είναι έντονοχισμένο οικόσημο τής οικογένειας τών Querini. Οικόσημο τής ίδιας οικογένειας είπιστης καθώς και τών Dolfin περιβάλλε, χαμένα σήμερα, πιθανότατα άλλα δύο οικόσημα, πάνω από τήν κύρια είσοδο, ή όποια σήμερα έχει διευρυθεί άρκετά από μεγανέστερες έπειμβασεις, αν τή συγκρίνουμε με τήν άναλογη άπεικονίση του Φρουρίου από τόν R. Monapī στά 1631. Τά οικόσημα πλαισιώνονται από γλυπτό πλαίσιο τό οποίο περιβάλλει μιά άκομη πλάκα με άπεικονίση του λέοντα τού άγιου Μάρκου, τοποθετημένη πάνω από τής προηγούμενες. Οι υπόλοιποι πύργοι και οι εύθυγραμμες πλευρές τού τείχους, έχουν κατά τό μεγαλύτερο μέρος τους άνακατακευαστεί, όπως ουμάδινει και με τό έσωτερικό κτίσματα τού φρουρίου, στά χρόνια τής Τουρκοκρατίας. Σέ πολλά σημεία διακρίνονται τά άρχικά θεμέλια, άρκετά παχύτερα από τούς σημερινούς τοίχους. Στή έκτεταμένη έπειμβαση αυτή οφείλονται και οι άνοιγμένες στό πάχος τών τοίχων πολεμίστρες γιά πυροβόλα οπλα, κατά μήκος τού φρουρίου. Από τούς τρεις, διοικουσα στό μέγεθος και τήν κατάσκευη, πύργους, οώζεται καλύτερα ή ΝΑ, τού οποίου διατήρησε και μέρος από τό θόλο τού ισογείου. Ή έσωτερη πρός τό φρούριο πλευρά τους δέν

15. Φραγκοκάστελο, Μονή ἁγίου Χαραλάμπου. Μερική ἀπόψη τοῦ τέμπλου τοῦ νότιου κλίτου. Οἱ εἰκόνες ἀπό τὸ Δωδεκάορφο ἔχουν κλεπται.

διαμορφωνόταν σέ γωνία γιά τό λόγο ότι στην πλευρά αύτή ήταν τοποθετημένες οἱ πόρτες τους. Τὰ κτίσματα κατά μήκος ἐωτερικά τοῦ φρουρίου ὑφείλονται σέ τουρκική ἀνακατασκευή πάνω στά ἀρχικά θεμελιακά τό μεγαλύτερο μέρος τους ἔχουν ἀνακατασκευαστεῖ κατά τὶς πρόσφατες ἀναστηλωτικές ἐργασίες. Προορίζονται γιά χώρο ἐξυπρέτητος τῆς τῶν στρατιώτων καὶ σταυλισμοῦ. Διπλὰ στὴ σκάλα ἀνόδου στὸ ΝΔ πύργο είχε κατασκευαστεῖ μεγάλος φούρνος.

Ἄν καὶ στὶς παλαιότερες ἀπεικονίσεις τοῦ Φραγκοκάστελου, ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Μάρκου τοποθετεῖται μέσα στὸ φρούριο, φαίνεται δὲ στὴν πραγματικότητα ἡ τὰν κτισμένη περίπου 10 μέτρα, ἔξω ἀπό τή νότια πλευρά του, ὅπως συμπεριάνομε ἀπό τά θεμέλια, μέλαχιστα ἵχνη τοιχογραφῶν σώζονται.

Τὸ Φραγκοκάστελο, ὅπως συμβαίνει μέλαχιστα τὰ παλαιότερα φρούρια τῆς Κρήτης, ἀκολουθεῖ τὶς πρὶν ἀπό τὴν ἀξοποίηση τῆς πυρίδας ὄχυρωματικές ἀντιλήψεις. Ἐτοι οἱ τοίχοι του εἶναι κάθετοι χωρὶς ἐνίσχυση τους μὲ τή μορφή συνεχόμενης ἀντηρίδας καὶ οἱ

γωνίες του ὀρθές, μὲ μειωμένη κατά συνέπεια τήν ἀντοχή καὶ τήν ἀμυντική του ίκανότητα. Τὰ τελευταῖα χρόνια τό φρούριο ἀναστηλώνεται ἀπό τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία.

Μονὴ ἁγίου Χαραλάμπου:

Ἀνατολικά ἀπό τὸ φρούριο καὶ νότια ἀπό τὸν Ἀγίο Νικήτα, είναι κτισμένο τό μικρὸ μοναστήρι τοῦ Ἀγίου Χαραλάμπου. Μιά ιδιοτροπία τῆς φύσης ἔχει διαμορφωσει τὴ θεμάσια παραλία στὰ ἀνατολικά τοῦ μοναστηρίου σχεδόν κάθετα: οἱ ντόπιοι τὴν ὄνομάζουν «Ὀρθή Ἀμμο». Σήμερος τὸ μοναστήρι είναι κυριολεκτικά ἔξαφανομένο πίσω ἀπό ὄγκῳδη μεταλλικά θερμοκήπια, τὰ ὄποια τοποθέτησε αὐθαίρετα τὸ ἔντοπιό τοῦ Ὑπαπτροπικῶν καὶ Ἐλαίας Χανίων τὰ τελευταῖα χρόνια, σὲ ἕκαστη 40 στρέμματα. Ἡ κατάσταση τῶν κτισμάτων εἶναι ἀπειποτική καὶ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἔμποδιζεται ἀπό «ἀγνώστους» νά ἐπέμειται.

Ἀρχικά στὴν ἴδια θέση ὑπήρχε τὸ μονόχωρο, καμαροσκέπαστο στὸν Αγίου Χαραλάμπου, τὸ ὅποιο διπλασιάστηκε στὶς ἀρχές τοῦ 19ου

αἰώνα. Στά χρόνια μετά τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 διπλασιάστηκε καὶ πάλι μὲ ἐπέκτασή του πρός τὰ δυτικά. Η πρόσοψη τῆς ἐκκλησίας διαμορφώνεται μὲ πεσσούς στὶς γωνίες καὶ μὲ λαξευτές βαθμίδες πού καταλήγουν σὲ ἐπίπεδο, στὸ μέσο τοῦ ὅπου είναι κτισμένο μονόλιθο καμπαναριό. Οἱ δύο πόρτες ἐπιστέφονται ἀπό δευκόρῳφρο ἀνακουφιστικό τόξο καὶ ἀντίστοιχο πάνω ἀπό κάθε μιά ύπαρχει στρογγυλός, λαξευτός φεγγίτης. Σήμερος πρόσωψη ἔχουν ἐντοιχιστεῖ σάν διακοσμητικά, τρία μαρμάρινα ἐκφυλισμένα ἰωνικά κιονόκρανα μεταξύ τοῦ ισοσκελή σταυροῦ στὶς μαρκές πλευρές ἀπό τὰς κοντινές παλαιοχριστιανικές βασιλικές. Καὶ ἀλλὰ μαρμάρινα μέλη βρίσκονται σκορπισμένα σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ συγκροτήματος. Ἐσωτερικά τὰ κλίτη χωρίζονται ἀπό μεγάλες κτιστές κολώνες. Τόσο ἡ ὅψη τοῦ ναοῦ, ὅσο καὶ ἡ ἐωτερική του διαμόρφωση θυμίζουν ἐντόνα τὸ καθολικό τῆς κοντινῆς Μονῆς Θεολόγου («πίσια Μοναστήρι Πρεβέλη»), ποὺ κτίζεται γύρω στά 1835 καὶ θά πρέπει νά ἀπόδοθονται καὶ τὰ δύο στὸν ίδιο τεχνίτη. Χαρακτηριστικό, ὅπως καὶ γενικότερα συμβαίνει στὴ

λαϊκή άρχιτεκτονική της Κρήτης και ιδιαίτερα της έκκλησιαστικής, είναι ή έπιβιστη στοιχείων από την παράδοση της «Ενετοκρατίας», όπως και τα θυρόμάτα, οι γωγαῖοι πεσσοί, ή κλιμακοτή άποληξη της στέγης, ο τρόπος χωρισμού τών κλιτών. Μέ ανάλογες παραδόσεις είναι συνδεδέμενά και το ξυλόγλυπτο, έπιχρωσωμένο τέμπλο και οι εικόνες του. Από τις έρευνες μας στην περιοχή είχαμε την εύκαιρια να διαπιστώσουμε ότι στις άπομονωμένες έπαρχιες των Σφακιών και του άγιου Βασιλείου ή καλή παράδοση στον τομέα της ξυλογλυπτικής και της ζωγραφικής φορητών είκονων συνεχίζεται μεχρι και τά μέσα του 19ου αιώνα. Στό καθολικό της Μονής Πρέβελη, στην έκκλησια του Χριστού στους Κομπάδες, σε έκκλησι της Χώρας Σφακιών, βλέπουμε νά επιβιώνει κατά κάποιο τρόπο στά χρόνια της δύψης Τουρκοκρατίας, ή παράδοσης της Κρητικής Σχολής. Τό ζωγράφο των εικόνων του τέμπλου του Άγιου Χαραλάμπου, θα συναντήσουμε και στη Μονή του Πρέβελη και σε χωριά της έπαρχιας του άγιου Βασιλείου. Ακολουθεὶ την τεχνική και τήν εικονογραφία των Κρητικών είκονων, τών όποιων χρησιμοποιεὶ και τεχνοτροπικά στοιχεία, ένων ταυτόχρονα στο έργο του υπάρχουν και οι διυτικοποιημένες μορφές, κυρίως στά ένδυμάτα. Γενικά μπορούμε νά πούμε ότι νάσος του Άγιου Χαραλάμπου άποτελεί ένα σημαντικό δείγμα της δύψης μεταβυζαντινής παράδοσης της Κρήτης, όπως έπισης και τών καλλιτεχνικών διεργασιών στην έπαρχια Σφακιών, όπου οι ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες στά χρόνια της Τουρκοκρατίας είναι ιδιόρυθμες.

Τήν έκκλησια περιβάλλει από τις τρεις πλευρές τοίχος με πολεμιστρες. Στη δυτική πλευρά είναι κτισμένο τό διώφρο συγκρότημα τών μοναχών, χαρακτηριστικό και υπότιτο δείγμα της τοπικής άρχιτεκτονικής, ένα από τά έλαχιστα, πού σώθηκαν άπειράκτα στην άλλωστη σήμερα έπαρχια Σφακιών. Τό ισόγειο διαγράφει τό σχήμα τού κεφαλαίου Γ, τού όποιου ένα μέρος καταλαμβάνει κλειστός έξωπτης με δυο ήμικυκλικά τόξα, στήν δύψη: Ή μορφή αύτη του έξωπτη, κατάλοιπο της «Ενετοκρατίας, συναντάται σέ πολλά από τά σημαντικότερα σπίτια της περιοχής.

Στόν δρόφο διαγράφεται έντονότερη ή γωνία με τήν υπαρξή του δώματος του κλειστού έξωπτη. Οι έπιφανεις τών τοίχων είναι διαμορφωμένες απλά με μικρά άνοιγματα και έπιχρι-

σμένες με λευκό πατητό κονίαμα, πάνω στό οποίο σχηματίζονται, σάν πυράκωσεις, οι υδρορροές. Τό μεσοπάτωμα άποτελείται από κυπαρισσένια δοκαρία και καλάμια καλυμμένα με χώμα. Σέ συνέχεια στό κτίσμα σώζεται τό «φουρνόποτο» με τή χαρακτηριστική καμάνδα του και δυτικά ένα τυπικό «κουμαρόποτο» έρειπωμαν. Νότια σώζεται τό ένυμέρει λαξευτό, ημέριο κιτσό, μεγάλο άλων. Προβλέπλημα προστασίας της περιοχής: Τά στοιχεία πού άναφέραμε συνθέτουν τή φυσιογνωμία του χώρου του Φραγκοκάστελου στην έπιπειδή έπιφάνεια του κάμπου κυριαρχούσαν μόνο οι δύκοι του φρουρίου, της έκκλησίας του Άγιου Νικήτα και τής Μονής του Άγιου Χαραλάμπου. Ή πλαισιώστη της δύψης από τόν δύκο τών Λευκών «Ορέων μέ τούς μικρούς οικισμούς του Πατσιανού και τού Καψούδασους στίς ρίζες τους και τή μοναδικής μορφής παραλίας από τό νότο, δημιουργούσαν ένα από τά έντυπωσιακότερα στη φυσική τους άπλοτά ποτία. Μέχρι τή δεκαετία του '70 ή περιοχή αύτή έμενε έντελώς άθικτη, μιά και ή παραδοσιακή άπασχόληση τών κατοίκων τών γύρω χωριών — κτηνοτροφία — και ή έλλειψη τίτλων ιδιοκτησίας, καθώς και

ή άπουσία τού όργανωμένου τουρισμού, δέ αποτελούσαν εύνοικές προϋποθέσεις για τήν άναπτυξή της. Τό 1967 τό Φραγκοκάστελο, είχε χαρακτηριστεί «Ιστορικό διατηρητέο μνημείο» και τό 1973 ή εύρυτερη περιοχή σάν «Αρχαιολογικός χώρος» και «Τοπίο ίδιατέρο φυσικού κάλλους». Τήν ίδια έποχη άρχισε μιά οιστή κατ' άρχην ένεργεια της Πολιτείας, ό αναδασμός της πλούσιας αύτής γεωργικής γῆς, μέ σκοπό τήν δέξιοποίησή της. Όστόσο, άν και υπήρχαν δυνατότητες από τήν τεράστια έκταση τού χώρου και τήν υπαρξη ιδιοκτησίας τού Δημοσίου, ώ γίνουν οι ένέργειες αύτές με γνώμονα και τήν προστασία τού χαρακτηριστικού χώρου, αλλά και τού περιβάλλοντος, από τούς γνωστούς στίς περιπώσεις αύτές κινδύνους, ή «Αρχαιολογική Ύπηρεσία δέ ρωτήθηκε καθόλου. Μέ τή μετατροπή του χώρου — άκομη και τού μεμενού των μνημείων — σε γεωργικούς κλήρους και τήν παραλληλη σταδιακή άναπτυξή τού τουρισμού, δημιουργούνται οι κατάληξεις προϋποθέσεις που θα διαμορφώσουν παραπέρα τό πρόβλημα. Έλαχιστοι από τούς ιδιοκτήτες άξιοποιούν γεωργικά τή γή, ένω οι περιοστέροι προτιμούν ν' ακολουθήσουν τό δρόμο τού εύκολου πλουτισμού,

16. Φραγκοκάστελο, Μονή άγιου Χαραλάμπου. Τά κελιά της Μονής (φωτογραφία 1978).

κτίζοντας αύθιαρετα όπου δήποτε ύπάρχει «οίκοπεδο», άθλια τοπισμένη για κατασκευάσματα. Ο χώρος άρχιζε να άλλοινεται, γεγονός το όπιο άναγκάζει την άρμοδια «Αρχαιολογική Ύπηρεσια» νά έπεμβει και νά καθορίσει τά δρια τού προστατευόμενου χώρου, στόν όποιο άπαγορεύεται ή δομηση, με προσποτή να γίνει κάποια χώραταξική μελέτη με συμμετοχή δών των συναρμόδων. Γίνονται σέ κάθε κατεύθυνση ένεργειες, παράλληλα με την προσπάθεια για περιορισμό της αύθιαρτης δόμησης, πράγμα που μένει χώρις άποτελέσμα έξαιτιας των ιδιόρυθμων συνθηκών της περιοχής. Οι οικοδόμες «Έξερτωνται σά μανιτάρια», χωρίς την παραμικρή προστασία του χώρου. Για μία άκομη φορά η «Αρχαιολογική Ύπηρεσια» αναλαμβάνει να παιξεί το ρόλο του «κακού», για νά λυθεί ένα πρόβλημα, το όποιο άλλο δημιουργήσαν. Ή έχθρότητα τών κατοίκων πρός την Ύπηρεσια αύτη έντεινεται διαρκώς και της καταλογίζεται ή πρόθεση νά «νεκρώσει» την περιοχή. Τακτικά ύπαρχουν έπεισδοια σε θάρος άρχαιολογών (άπειλές, ίμιοδαρμός, ένοπλη έπιθεση), ή καταστροφές των μνημείων. Τό Φραγκοκάστελο, στό όποιο τά τελευταία χρόνια έγιναν έκτεταμένες έργασιες καθαρισμού και άποκατάστασης, είναι ένας χώρος άπορρυμάτων. Τά φωτιδιαία δάπεδα της Βασιλικής του Αγίου Νικοτα, άφου καθαριστήκαν και στερεώθηκαν άπο τη 13η Εφόρεια Βιζαντίνων «Αρχαιοτήτων, χρηματοποιούνται για νά «σταλίζουν» τά πρόβατα «ἄγνωστων» κτηνοτρόφων, οι όποιοι και φρόντισαν νά καταστρέψουν πρώτα τούς σιδερένιους πασσάλους της πειραϊδας. Η μικρή μονή του Αγίου Χαραλάμπου έφερναντες κυριολεκτικά πώω από όγκοδη, μεταλλικά θερμόκηπτα, που προσάλλονται σάν ύποδειγμα από το Ινστιτούτο «Υποτροπικών και Έλαιας Χανίων». Τά κτίματα της μονής, έτοιμορρόπια, άρχισαν νά επισκευάζονται από την «Αρχαιολογική Ύπηρεσια» μέ πιστώσεις το ΕΟΤ τό 1981. Όστόσο «ἄγνωστοι» έκαψαν τήν ξυλεία τής άναστηλωσης και απέιλησαν έμεσα τους έργαζομένους. Μετά από αύτά είναι αδύνατο μέ πραγματικό κίνδυνο για τήν άσφαλτει τῶν έργαζομένων, νά συνεχίζονται τά έργα προστασίας τῶν μνημείων. «Ετοι ή περιοχή συνέχιζε νά καταστρέφεται από τήν άλλαγη «άνάπτυξη» της, ή όποια τελικά άποδινει σε θάρος τῶν ίδιων τῶν κατοίκων, άλλα και γενικότερα τού τόπου μας.

Οι προτάσεις τών κατοίκων για τήν προστασία τῶν μνημείων, είναι νά όριστούν ζώνες 30-50 μέτρα γύρω από τό κάθε μνημείο, δην νά άπαγορεύεται ή οικοδόμηση και ή ύπολοπος χώρος νά μείνει έκτος έλεγχου. Ή ποιότητα θματού τού τόπου και ή διαμόρφωσή του, έπιβάλλουν νά αντιμετωπιστεί κάποιες τό πρόβλημα από την Πολιτεία με ευθύνη και — στην άναγκη — με αυτοσύρτητα. Ή γεωργική έκμεταλλευση τής πεδιάδας θά πρέπει νά γίνει μέ προγραμματισμό τῶν καλλιεργειών, ώστε νά αποφύευνται οι όγκωδεις έγκαταστάσεις στά ποι ευαίσθητα σημεία, ένω ή οικοδομική δραστηριότητα θά πρέπει νά άντιμετωπιστεί μέ σκεπτικισμού. Ή καλύτερη λύση θά είναι νά γίνουν συνεταριστικές τουριστικές έπιχειρήσεις μέ μορφές χωριών σε διάφορα σημεία τής άπεραντης πεδιάδας ώστε νά προστατεύεται άφενός μέν τό περιβάλλον και άφετον νά συμμετέχουν δλοι στά όφελη από τή δραστηριότητα αύτη και νά μην είναι άπαραιτη νά μετατραπούν σε ένοδοχοπαλλήλους τῶν μικρών οικογενειακών έπιχειρήσεων. Οι λαύσεις θματού αυτές προϋποθέτουν από μέν τούς πολίτες συνειδητοποίηση τής των περιορισμών τής συνεργασίας από δή την Πολιτεία μεγαλύτερη υπευθυνότητα στό θέμα της προστασίας του πολιτιστικού και φυσικού περιβάλλοντος. Ένδεικτικό τού πόσο ένοι να αισθάνονται οι των ποι ειδικοτήτης τής πειροχής τού Φραγκοκάστελου μέ τήν ιστορία και τήν παράδοσή της, είναι και ή πρόσφατη μετονομασία του αύθιερου οικισμού σέ «Παράδεισο». Τό ιστορικό θόνο «Φραγκοκάστελο», ποι έζησε μέχρι τίς μέρες μας και δηλώνει τό άδυτον πολύτιμα τῶν προγόνων τους απέναντι στόν κατακτητή, γίνεται ένα δυσδάστακτο φορτί, στόν παραδόμενο ποι στόν τουρισμό τόπο. Έτοι κοντά στά άλλα έγκληματα σε θάρος του και ή άλλα γή τῶν στοιχείων τής ταυτότητάς του έρχεται νά συμπληρώσει τήν άλλοιστη και νά προδικάσει τό μέλλον του.

«Ἄελπισουμε δτί ή, έτοι και δψψη, συνειδητοποίηση τής σημασίας τῶν πράξεων αυτών και τής ευθύνης όλων μας μαζί μέ τό ξεπέρασμα τού συμπλέγματος τής «άνάπτυξης» και τῶν «τεχνοκρατικών» άντιληψεων, θά θοιβθήσουν νά μήν άφανιστει έντελως δτί οι αιώνες σεβάστηκαν.

Βιβλιογραφία

- ΓΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΑΚΗΣ, Ιστορία τῶν Σφακίων
G. GEROLA, Monumenti Veneti nell - isola di Creta. τόμ. II, 299, σ. 1 και ποι. I σ. 115.
M.S.F. HOOD, «Some ancient sites in South-west Crete», ABSA, τόμ. LXII (1967), σελ. 55-56.
Κ. ΛΑΣΙΘΙΩΤΑΚΗΣ, «Εκκλησίες τής Δυτικής Κρήτης, Επ' Επαρχία Σφακίων», Κρητ. Χρον. τόμ. ΚΤ' (1971) τεύχ. ΙΙ, σ. 118.
Σ. ΠΕΛΕΚΑΝΗΣΗΣ, Σύντομη τῶν παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων τής Ελλάδος, Θεοσαλονίκη 1974, σ. 126.
Μ. ΑΝΔΡΙΑΝΑΚΗΣ, Κατάλογος παλαιοχριστιανικών Μνημείων νομού Χανίων, Αεύκαινα Δήμου Χανίων, «Χανία 1983», σ. 165 κ.ά.
F. SANDERS, Roman Crete, England 1982, σ. 165 κ.ά.
Μ. ΑΝΑΡΙΑΝΑΚΗΣ, Τό Φραγκοκάστελο Σφακίων, Λεύκαινα Δήμου Χανίων, «Χανία 1983», σ. 70-81.

Frangokastello

M. Andrianakis

There is scarcity of information from the ancient period on Frangokastello. Pottery from the minoan era and building remnants from the hellenistic and roman period have been located in the major area around the castle. Apparently, an early Christian settlement prospered here as evidenced by the two remaining basilicas that of St. Nikitas and Astraligos. In 1340 the Venetian feudal lords of Chania sought license from the government for the erection of a castle that would provide shelter from the local rebels and the pirates. The license was issued in 1371 and the construction works were completed by 1374.

The adjacent abandoned settlement supplied the building material for the erection of the castle. Due to the increasing Turkish threat the castle was additionally fortified during the years 1793-97. In the Greek Revolution of 1821 the castle plays a minor role and it is abandoned thereafter. With its contribution to the Revolution the inhabitants of the area connect a physical phenomenon that of the appearance of warriors - like shadows in the dawns of early May

Frangokastello today is not different from the representations of the period of the Venetian rule, although it has undergone many reconstructions. It is rectangular in plan with towers on the corners, the SW still standing intact. The coat of arms of the Qerini family decorates the south, while another coat of arms showing the lion of Venice once existed above the entrance door of the castle. In older representations of the castle the church of St. Mark is shown inside the fort, however, it is a false indication, since the church stood approximately ten meters outside the south side.

The picturesque area of Frangokastello has unfortunately been distorted by the irrational modern buildings of reinforced concrete. The Archaeological Service in its effort to control the building activities and to protect the beautiful landscape provokes the hostility of the inhabitants who try to destroy and extinguish what they regard as the cause of the strict limitations, that is the remnants of the monuments